

Сред птиците на Витоша

Петър Шурулинков

Макар и сравнително малка по площ, Витоша планина е дом на повече от половината познати видове птици в България. Върху нейната територия от около 310 кв. км се срещат 236 вида птици.



Воден кос

Голяма част от тези птици са гнездящи у нас, а други са преминаващи по време на миграция или зимуващи в планината или околностите на София. Това птиче богат-

ство се дължи както на голямото разнообразие на местообитания в планината – на многото височинни пояси с различни растителни съобщества в нея, така и на близост-

та на миграционния път на птиците Via Aristotelis, преминаващ по р. Струма и пресичащ Софийското поле.

Да разгледаме някои от най-интересните и редки видове птици на Витоша с неподозирани навици и подробности от техния живот е целта на нашата статия, уважаеми читателю:

Воден кос (*Cinclus cinclus*). Той е единствената пойна птица, която търси храната си под водата, а не на сушата. Гмурка се безстрашно в бързотечните потоци и реки и дори в планински езера и търси храната си, като „ходи“ по дъно, задържайки се за камъните с острите си нокти. Храни се с ларви на ручейници, мамарци и дребни рибки. Под водата перата му са покрити с малки мехурчета въздух и цялата птица изглежда искрящо сребриста. Водният кос може и да „лети“ под водата, като усилено ползва крилете си за придвижване. Този ловък и изящен ловец целодневно се гмурка или прелита от камък на камък в своя речен териториален участък – обикновено с дължина около 1 км от речното течение. Интересно е, че водните косове подобно на грабливите и рибоядните птици отделят погадки, т.е. повръщат неслените остатъци от храната си под формата на малки купчинки, които често могат да се видят по речните камъни.

Водният кос е неспокойна и много енергична птица. Той постоянно прикляка на някой от любимите си камъни и често издава силни позиви, особено при полет. Брачната му песен е мелодична и разнообразна и може да се чуе при хубаво време още през месец януари. Най-активно пее и защитава гнездовия си участък от февруари до май. Гнездата му са кълбовидни или полусферични, със страничен вход и са изградени на някоя крайречна скала, под водонаг, праг или мост.

Чистотата на речната вода и наличието на разнообразна речна фауна са важни изисквания при избора на местообитания за водния кос. Реките и ручеите на Витоша предлагат добри условия за този вид. Но



Доц. г-р Петър Шурулинов е завършил Биологическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи в Националния природонаучен музей при БАН. Научната му дейност е в областта на орнитологията и кръвните едноклетъчни паразити на птиците. Активен деятел за защита на птиците и природата в България.

изграждането на хидротехнически съоръжения – най-вече ВЕЦ-ове, води до ликвидиране на местообитанията на водния кос в много райони на страната.

Пъстрогуша завирушка (*Prunella collaris*). Тази дребна, но красива пойна птица е една от най-типичните високопланински наши птици. Гнезди в алпийските и субалпийските части на Рила, Пирин, Витоша и Стара планина, на надморска височина над 2000 м. Само през зимата слиза в ниските части на планините и по-рядко дори в равнините. Придържа се винаги в каменисти участъци със скали, морени или големи сипеи. Гнезди по алпийските ливади, като гнездото е под камъни или в цепнатини на каменни блокове, винаги прикрито от тревни туфи или клони на храсти. Самото гнездо е голямо, изградено от меки треви и тапицирано отвътре с косми. Мътят и двете птици. Малките остават в гнездото двайсетина



Гарван

дни. Възрастните пъстрогуши завирушки продължават да ги хранят и след напускане на гнездото, като семейството остава заедно до началото на зимата. Насекомоядна птица е и търси храната си по земята или сред скалните цепнатини.

Пъстрогушата завирушка е отличен индикатор за наличието на замърсявания с тежки метали във високите планини, тъй като натрупва значителни концентрации от тях в костите и перата си.

Гарван (*Corvus corax*). Гарванът е най-голямата и една от най-умните пойки птици. Той лесно може да бъде обучен дори да говори, и то не по-зле от много видове папугали, стига да бъде отглеждан от малък. Способен е да надхитри далеч по-едри от него дневни грабливи птици и да им отмъкне плячката или да им заеме гнездото, а после успешно да го отбранява. Но гарванът, въпреки своята интелигентност, не е долюбван от хората заради лъскаво-черното му оперение и хранителните му предпочитания към трупове на различни домашни или див животни. По-суеверните хора свързват тази птица със зли сили.

В наши дни гарваните се хранят много често по сметищата и места за изхвърляне



Сокерица

на трупове и кости от домашни животни, като нерядко се събират понякога до 50 – 60 птици. Доста по-рядко могат да се наблюдават през пролетните и есенните месеци струпвания за общи нощувки. В такива групи гарваните са комуникативни и задръжни, докато премине лошото време.

На Витоша гарванът е гнездеща постоянна птица с численост около 20 – 25 двойки. Гнездото си строят най-често по скални откоси, но също по дървета в гората и по-рядко на електрически стълбове в подножието на планината.

Макар че гарванът е от разреда на пойки птици, той всъщност не пее, а издава многобройни сложни и причудливи звуци, включително имитации на други птици и бозайници. За разлика от разпространеното гледище гарванът въобще не грачи. Грачат враните. Най-често се чува характерният му крясък „кро-кро-кро“, издаван в полет или когато птицата е кацнала. Именно заради този крясък в много части на страната е получил и народното име „крокор“.

Сокерица (*Nucifraga caryocatactes*). Сокерицата е една от най-честите и набиващи се на очи птици в изголистия горски пояс на Витоша. Тя постоянно прелита с крясък



Пъстрогуша завирушка

между вековните смърчове из планината. Сокериците не са много плашливи, но все пак винаги гържат определена безопасна дистанция от хората. Подобно на сойките, сокериците са любопитни и при навлизане в гората на хора или на интересни за тях животни те се доближават и започват да оглеждат заинтересувалия ги обект, като не пропускат да отбележат присъствието си с алармените си крясъци. Много обичат да се хранят с жълъди, орехи, лешници и горски плодове. Те си правят зимни запаси от такива храни, като често прелитат многократно към по-ниските части на Витоша – в широколистните гори, за да събират храна, след което се връщат с пълни гуши обратно в иглолистния пояс, където са техните „складове“. Често „забравените“ им тайници дават началото на нова горичка или размесват иглолистните гори с широколистни дървета. Сокерицата формира двойка за цял живот, като размножителният ѝ период през годината започва още през февруари.

Горска дърволазка (*Certhia familiaris*). Тази гребна пойна птица е привързана към старите, богати на сухи стоящи и паднали дървета гори на Витоша. Среща се по-често в смърчовите и борови гори, но не е рядка и

в по-старите участъци на широколистните гори. Предпочита планините, но се среща и в най-ниските гористи предпланини около Витоша.

Числеността и плътността на популацията на горската дърволазка е добър индикатор за качеството на гората, за наличието на суха дървесна маса и за нейната естественоост. Тази птица се храни с гребни насекоми, които намира под или в кората на дърветата. Гнезди най-често в пукнатини в дървесната кора, под големи отчупени парчета кора, вдълбнатини в ствола, където са паднали клони, в полухралупи. Дърволазките методично и упорито пълзят в спирала нагоре по стволите на дърветата в търсене на храна. След като стигнат до върха на дървото, те прелитат до основата на съседно подходящо дърво и почват отново да пълзят нагоре, да оглеждат и очистват стъблото му от насекоми.

Горската дърволазка има вид двойник, с който е практически неотличима в природата на външен вид – градинската дърволазка. Двата вида обаче лесно се отличават по брачната си песен. Но в планината Витоша градинската дърволазка е изключително рядка.

Пъстър скален грозг (*Monticola saxatilis*). Тази красива и сравнително едра пойна птица е един от най-добрите певци на Витоша. Песента ѝ се състои от кратки, но много красиви и мелодични фрагменти. Среща се рядко на Витоша, главно в каменливите и скалисти участъци на субалпийската зона.

Гнезди в закрити кухни между камъните. Гнездото е изградено от мъх, клечки, коренчета и тревички. Женската снася 4 – 6 яйца, които мъти две седмици. Няколко дни след като се излюпят, женската лежи върху тях и ги топли. Малките както в гнездото, така и две-три седмици след излитането им се изхранват от двамата родители с гъсеници, мравки, мухи, пеперуди, бръмбари, паяци и охлювчета. Рядко отделни двойки оглеждат по две люпила годишно.

Пъстрият скален грозд е прелетна птица и в гнездовите си места пребивава от април до октомври. Завръщането му е незабележимо, тъй като е нощен мигрант. Присигналите птици се задържат за кратко в низините и предпланините на Витоша, където се хранят усилено и чак тогава се насочват към гнездовите си територии в субалпийската зона. Храни се с гребни насекоми, които улавя както по земята, така и с ловки пируети във въздуха. Преследва и гребни гръбначни, особено често негова жертва стават различни видове гущери, непредпазливо припичащи се по скалите.

Кръсточовка (*Loxia curvirostra*). Кръсточовките са едни от най-многобройните птици в смърчовите и борови гори в нашите планини, включително и на Витоша. Тези птици се хранят със семената от шишарките на борове, смърчове и елите. За да отворят шишарките, те разполагат с твърде специфичен кръстосан клон, който притежава голяма сила. Странният клон е накарал народния умотворец да нареди не една легенда за кръсточовката. Обикновено тези птици са на ята и са в постоянно движение из горите в търсене на участъци, богати на шишарки. Със своите хранителни скитания те спомагат за разпространението на иглолистните дървесни видове. Мъжките кръсточовки са с красиво червено оперение и имат хубава и звънка брачна песен. Тези птици се размножават във всеки сезон, дори и през най-лютата зима при условие, че намерят обилие от храна. В планините кръсточовките често могат да се видят и по хижите или други постройки, където отиват да къват вар по стените, за да си набавят жизненоважни елементи. В природни условия те къват песъчинки из някои сипеи, оврази, шкарпове. Също така се привличат и от купчини със сол – например покрай планинските пътища.

Кръсточовките твърде рядко може да бъдат видени в равнините – главно през есен-



Кръсточовка – женска

та, и то отново в иглолистни гори – обикновено изкуствени борови насаждения. През лютите зими слизат и в градските градини на София с иглолистни насаждения.

Ливаген дърдавец (*Crex crex*). Тази птица е привързана към влажните високотревни ливади на Витоша. По размери е малко по-едра от пъдпъдък, но в полет се отличава лесно от него по висящите назад по-дълги крака. Ловците го наричат „цар на пъдпъдъците“. Понастоящем този вид е рядък и защитен и не е ловен обект, но понякога става жертва на браконьерите. Ливагите дърдавци са териториални птици, като защитават неуморно своите неголеми територии, издавайки остър металически звук – „крекс-крекс-крекс“, най-често нощем. При наличие на конкурент бързо се доближават пеша до него. Обикновено на дадена ливада пеят по няколко дърдавца и са концентрирани около най-ниските и влажни участъци. При прекомерни валежи обаче и наличие на разливи те напускат тези места и търсят по-сухи и високи ливади, за да избегнат наводняване на гнездата си. Когато пък настане лятната жегата и ливагите в ниските поли на Витоша се засушат, ливагите дърдавци се преселват



Ливаден дърдавец

из високопланинските ливади на планината и понякога токуват и там. Много от любимите за ливадния дърдавец гнездовища в северните поли на Витоша бяха унищожени заради алчното и прекомерно застрояване в крайните квартали на София.

Ливадният дърдавец е прелетна птица. Пристига у нас в началото на май и отлита през септември – октомври. Най-активно нее през май и юни.

Пернатонога кукумявка (*Aegolius funereus*). Тази тайнствена сова обитава смърчовия пояс на Витоша. Тя е рядък и застрашен вид, включен в Червената книга на България. Свързана е със старите гори и гнезди в хралупи в големи смърчове, ели или букове, често направени от черния кълвач. Затова и в иглолистни гори, където числеността на този кълвач е висока, пернатоногата кукумявка също може да бъде установена. Пернатоногите кукумявки с охота заемат и изкуствени къщички, направени за тях с диаметър на отвора 6 – 8 см. Поставянето на къщички подпомага този вид птица особено в гори, засегнати от стопанската дейност, където липсват достатъчен брой сухи стоящи и други едроразмерни дървета. Пернатоногата кукумявка се храни предим-

но с гребни бозайници – полевки, мишки, земеровки, и с гребни врабчоподобни птици. Гнездовият успех и плодovitостта ѝ силно зависят от обилието на храна в гнездовия участък.

Лещарка (*Tetrastes bonasia*). Лещарката е горска кокошева птица с доста скрит и непознат начин на живот. Оперението ѝ е маскировъчно – пъстро със сиви, кафяви, бели и ръждиви тонове, и се слива добре с горската постилка и приземни храсталаци. Тази птица е рядък и малочислен постоянен вид на Витоша. Включена е в Червената книга на България и е защитен вид. Предпочита гъсти горски участъци в зоната между 1100 и 1800 м н.в. с богат подлес, разновъзрастови дървета и наличие на плодни храсти. Среща се предимно в смесени и иглолистни гори, по-рядко и в широколистни (главно букови с леска). През пролетта обича да се храни с ресите на лещката и оттам идва името ѝ. През тихите пролетни утрини мъжкият изпълнява своята брачна песен – тихо и меланхолично свистене, което може да се чуе от човек на не повече от 30 м разстояние. Гнездото се разполага на земята. Женската снася 3 – 12 яйца. Малките са гнездобегълци и остават с женската чак до края на есента. При тежки зимни условия лещарката може да се заравя под снега, където се крие. Следите ѝ са твърде подобни на тези на глухарите, но са по-гребни, с дължина 5 – 6 см.

Сред главните заплахи за този рядък вид птица са безпокойството от страна на човека, браконьерството, горскостопанските сечи, променящи вида и облика на гората, скитащите кучета и други хищници, лавините и тежките, многоснежни зими.

Скален орел (*Aquila chrysaetos*). Скалният орел е най-еграта и царствена дневна граблива птица на Витоша. Но засега в района на планината живее само една двойка от тези птици. Те гнездят тук на непристъпни скали. В други части на България скалните орли гнездят и по дървета в стари гори.



Скален орел

Скалните орли са постоянни птици. Ловната им територия често достига площ до 100 кв.км. Те са изкусни ловци, но въпреки това далеч не всяка тяхна атака завършва с успех. Предпочитат да ловуват на зайци, лалугери, дребни птици, влечуги, таралежи. В по-южните части на страната най-много улавят сухоземни костенурки. За да се доберат до месото им, те хвърлят нещастните влечуги от голяма височина върху каменливи места и разбиват твърдата им коруба.

Скалният орел е застрашен от изчезване вид с не повече от 120 двойки, останали в България. Сериозни проблеми за бъдещето му са браконьерският отстрел, използването на отровни примамки за вълци, чакали и лисици, сечите в старите гори, инфраструктурното и туристическо развитие в планините, включително изграждането на ветроенергийни паркове.

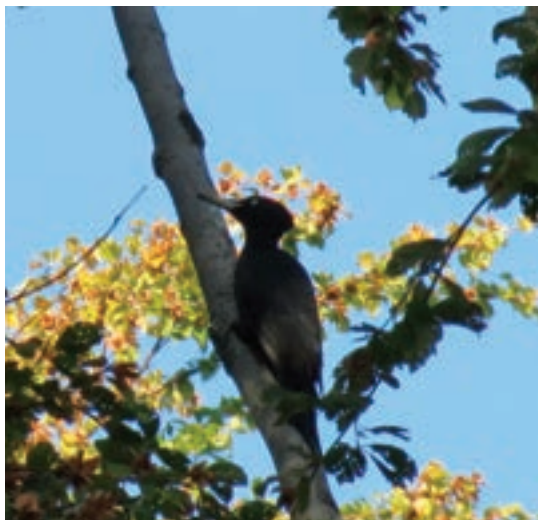
Осоаяд (*Pernis apivorus*). Осоаядът е една от най-тясно специализираните дневни грабливи птици на Витоша. Макар да е близък роднина на мишеловите и каните, на които прилича и по външен вид и размери, той за разлика от тях не се храни с дребни



Осоаяд

гръбначни животни, а главно с насекоми – пчели, оси, стършели, мравки и други. Разбира се, в отделни случаи и той може да си улови някоя полевка или гущер, но това е много рядко. Из буковите, смесени и дъбови гори на Витоша гнездят само 5 – 6 двойки осояди – главно в южните части на планината. Осоаядът е прелетна птица. През пролетта голяма част в началото на май и отлита до края на септември. Прави гнездото си в короната на стари дървета в сред гъсти гори.

Черен кълвач (*Dryocopus martius*). Черният кълвач, наричан още възленар, е най-едрият и един от най-пластичните видове кълвачи у нас. Среща се в най-разнообразни типове гори – от крайречни гори в низините през букови и дъбови гори до високпланинските борови и смърчови гори. Освен това е с доста широк хранителен спектър – ларви и възрастни на различни бръмбари, паяци, мравки и дори яйца на дребни пойни птици. Единственото важно условие за присъствието на този вид в гората е наличието на определен брой едроразмерни дървета – с гуаметър при основата над 30 – 40 см. В такива дърве-



Черен кълвач

та черният кълвач дълбае своите хралупи. Поради липсата на подобни дебели дървета тази птица отсъства в редица горски територии.

Черният кълвач е много гласовит. Има богат набор от позиви, служещи за общуване или подаване на сигнали за тревога. Брачното му барабанене се чува най-често сутрин или вечер в периода февруари – април. Черният кълвач е много търпелив и упорит работник, когато се касае за дълбаене в кората на някое съхнещо дърво. Понякога с дни се труди върху едно и също дърво и издълбава над 10 хралупи или сваля голяма част от кората му. В хралупите, издълбани от черния кълвач, често се настаняват други горски обитатели – сови, златки, сънливци и др.

Заплахи за птиците на Витоша

Макар почти цялата територия на Витоша да е част от Природен парк „Витоша“, птиците са подложени на немалко заплахи предимно от антропогенен произход. Една от най-сериозните заплахи е презастрояването на ливадите в предпланинската зона, особено северно от плани-

ната, откъм столицата. Този стихийен и необратим процес унищожи за по-малко от 20 години повечето местообитания на ливадния дърдавец, пъгпъдка, яребицата, черногушото ливадарче и други видове в подножието на планината. Друг сериозен проблем са ветровалите и умишлените пожари в горите. През 2012 г. голям пожар засегна ветровала в резервата „Бистришко бранище“. Тези катастрофални събития засегнаха най-вече местообитания на птици в естествените изголилни гори на Витоша. Горскостопанските сечи на територията на парка за щастие са ограничени и с ниска интензивност. Въпреки това на места горите са доста подмладени, с променен видов състав и с недостиг на сухи стоящи и паднали дървета. Това е резултат от по-мощната горскостопанска дейност, засегнала планината в по-далечно минало. Така например голяма част от естествените букови и дъбови гори в юго-западните и източни части на Витоша са били изсечени и заменени с горски култури от бял и черен бор. Разбира се, това е довело до значимо съкращаване на площта на местообитанията на птиците, типични за широколистните гори – син синигер, черешарка, среден пъстър кълвач, белогръб кълвач и др.

Браконьерството е друга заплаха за птиците. За съжаление, контролът върху тази незаконна дейност е доста слаб в цялата страна. Незаконният отстрел засяга главно по-едрият видове непойни птици – кокошеви, дневни грабливи птици, горския бекас и др.

Засиленият туристически поток по северните склонове на Витоша води до засилено безпокойство на птиците. Неслучайно повечето по-редки видове дневни грабливи птици се срещат понастоящем само по южните склонове на планината. Безпокойството от страна на човека безспорно има главна роля за това. ■